

Autenticita památky zahradního umění – původnost, nebo pravdivost?

Radek Pavlačka

„Zahrada je výsledkem složitého příběhu, jehož půvab spočívá právě v anabázi nepředvídatelného výsledku.“

Studium a ochrana historických zahrad se stávají atraktivním tématem nejen pro odborníky, ale četnými realizacemi v poslední době jistě oslovují i širokou veřejnost. O významu bohatého fondu zahrad, z nichž řada je chráněna statusem kulturní nebo národní kulturní památky, není pochyb, a to dokonce v kontextu celé Evropy. Financování pokrývají v drtivé většině dotační fondy EU. Dotace přinesly velký objem finančních prostředků, určených k využití v krátkém čase. Vznikly tak problémy s kvalitní, promyšlenou přípravou, ale také prostředí stimulující zájem o tuto tematiku, vznik řady metodik k systematictějšímu hodnocení, údržbě i obnově památek zahradního umění.

Obnova historické zahrady nemusí vždy znamenat její záchranu. Vše je závislé na kvalitní přípravě, jejímž obsahem není jen projekt obnovy, ale měly by mu předcházet dostatečné a profesionálně provedené průzkumy památky, které zdokumentují její historickou podstatu a definují uměleckou a řemeslnou hodnotu. Teprve na základě dostatečných znalostí lze vytvořit kvalitní projekt obnovy zahrady. Návrh by měl respektovat vše, co tvoří podstatu historické substance díla, která může být jak hmotná (altán, zeď, strom), tak ideová (kompozice, ikonografie, symbolika). Respekt ke jmenovaným hodnotám znamená maximálně zachovat autenticitu díla – jeho původnost a hodnověrnost.

Autenticita památky zahradního umění stejně jako jakékoliv jiné památky je základním tématem památkové péče. Ovšem pohled na autenticitu díla a na význam, jaký jí byl přisuzován, se v historii památkové péče výrazně proměňoval. Purismus v 19. století chápal historické dílo jako dokonalý umělecký objekt. Oceňovala se zejména jeho ideová substance, tedy autenticita umělecké myšlenky nebo výrazu. V reakci na tento trend se začala prosazovat analytická metoda, která naopak zdůrazňovala autenticitu hmotné podstaty díla a vedla k extrémnímu zvýrazňování relikvů všech historických vrstev na úkor stylové jednoty díla.¹⁾

Tuto rozmanitost metod památkových zásahů se snažila pročistit Florentská charta z roku 1981, která je deklarácí organizace ICOMOS-IFLA. Florentská charta navázala na chartu Benátskou (1964), zabývající se památkovou strategií ochrany historických staveb, a doplnila ji o specifická témata památek zahradního umění. Charta vymezuje obecná pravidla zacházení s památkami zahrad-

ního umění. Při práci na projektu obnovy jednotlivých objektů vyvstává zákonitě prostor pro zodpovědný výklad této deklarace; nevyhne se kreativnímu přístupu, který vyžaduje individualita každého jednotlivého objektu. Ten je charakterizován mírou zachovalosti, mírou historického vrstvení jednotlivých slohových etap, ale i mírou existujících historických pramenů, apod.

O autenticitě

Autenticita památky zahradního umění je mnohovrstevná hodnota. Tématem autenticity se poprvé intenzivně zabývala mezinárodní konference v japonském městě Nara v roce 1994, které předcházelo přípravné jednání čtrnácti odborníků v Bergenu a následovala řada navazujících konferencí, rozvíjejících danou problematiku. Cílem těchto prvních jednání byla snaha vyjasnit kritéria zápisu světového kulturního dědictví do seznamu UNESCO. Z jednotlivých příspěvků vyplynula široká škála jejího chápání a zejména bylo deklarováno, že autenticitu památky je možné vyjadřovat ve vícero rovinách.

Slovo „autenticita“ můžeme používat ve dvojím smyslu. Buď jako širší hodnotící pojem, víceméně vypovídající o celkovém „dojmu“ s charakterem spíše subjektivního úsudku. Výsledkem bývá odpověď v polaritě autentický – neautentický. Vedle toho lze autenticitu hodnotit ve vztahu ke hmotě, myšlence a existenci díla, což bude objektivnější vyjádření, protože lze lépe vymezit hodnotící kritéria.²⁾

V názvu tohoto příspěvku jsou záměrně do protikladu postaveny dva pojmy, původnost a pravdivost, i když slovo autenticita se do češtiny dá přeložit jako původnost, pravdivost, hodnověrnost, pravost. Přesný ekvivalent čeština nemá a podobná svízele je i v jiných jazycích, protože původní řecké slovo autentis prošlo vývojem se změnami významu. Jeho nejednoznačnost je možná paradoxně nejvýstižnějším označením nejednoznačné hodnoty, které každý rozumí, ale zároveň si uvědomuje jeho těžkou uchopitelnost. Přestože původnost a pravdivost můžeme pokládat za stejný překlad téhož cizího slova, lze na nich demonstrovat zmiňované úskalí. Použijeme-li v barokní zahradě při obnově kužel stříhaného cypřišku (*Chamaecyparis*) namísto tisu (*Taxus*), lze tuto záměnu považovat za **nepůvodní** z hlediska materiálové podstaty, ale **pravdivou** z hlediska výrazu. Příklad náhrady je záměrně vyhro-

Ing. Radek Pavlačka
autorizovaný krajinářský architekt, absolvent ZF v Lednici, spolujednatel firmy Zahrada Olomouc.

1) Puristická doktrína ve druhé polovině 19. století vedla například k dostavbám gotických památek podle dobových představ o ideálním slohu. Reakcí na tento trend Alois Riegl prosazuje hodnotu stáří památky a teorii uměleckého chťení doby, zrodil se nový epochální výklad dějin umění (Georg Dehio, Heinrich Wölfflin). Ve 30. letech 20. století se objevuje v souladu s Rieglovými výstupy analytická metoda obnovy památek, zvýrazňující různé relikty historického vrstvení na úkor stylové jednoty díla. O desetiletí později se již v opozici rodí syntetická metoda Václava Wagnera obhajující památku jako živé výtvarné dílo, což umožňuje dotvářet objekt ve prospěch celkového uměleckého odkazu.

2) Pojem autenticita se zabývá velmi důsledně Petr Kroupa v příspěvku Čas a autenticita památky, který vyšel ve Zprávách památkové péče, ročník 64/2004/č. 5.

3) Hodnota stáří je základním rysem památky, jak prosazoval ve svém celoživotním díle Alois Riegl. Dokonce byl tak důsledný, že programově cílil na její postupný zánik, aniž by připouštěl zásahy obnovného charakteru, leda konzervační práce, oddalující destrukci.

4) Neduhy památkové péče, spočívající ve snaze objektivizovat a sjednocovat přístup k obnově památek, kritizuje Jaroslav Petřů v příspěvku „Zahradní tvorba a památková péče – od teorie k praxi, Zahrada-park-krajina, 4/2003. Jeho nepřijemná kritika zahradních architektů je s ohledem na četné případy v praxi pochopitelná, zejména připustíme-li jeho pozici z nadhledu historika umění s letitou praxí.

5) Jednotlivé metody zásahů do památkového objektu jsou zařazeny v terminologickém slovníku knihy „Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“, viz použitá literatura.

6) Názorová různorodost se táhne jako červená nit celou historií památkové péče. V současné době bychom se mohli setkat s uplatňováním všech metod, jaké kdy byly prosazovány. Obecný trend však táhne k analytické metodě obnovovat památku k celistvému uměleckému výrazu i za cenu historizujících dostaveb, což je v rozporu s deklarací Florentské charty.

cený, v praxi zatím neopodstatněný, ale s nejrůznějšími méně kontrastními nebo méně významnými náhradami se již projekty obnovy potýkají jako s nutným řešením za neexistující, neprosperující, na údržbu neudržitelně náročný původní taxon. Z výše uvedeného však jako odpověď vyplývá, že oprávněnost takových změn je nutné hodnotit uvážlivě. Zajisté bude záležet na významu památky a tedy na potřebě zvýšených nákladů na udržitelnost problematického vegetačního prvku a na mnoha dalších kritériích hodnocení záměny v závislosti na úhlu pohledu vycházejícího z jednotlivých kategorií autenticity.

Autenticita a obnova vegetačních prvků

Již z této mozaiky různých náhledů na autenticitu díla vyplývá i různé chápání přístupu ke konzervaci dřevin a jejich obnovy, nestálého prvku kompozice zahradního díla. Jeho omezená životnost a proměnlivost neustále atakuje zamýšlenou kompozici. V praxi se velmi často setkáváme se schizofrenní ochranou tzv. autentických dřevin. Příkladů v naší zemi, ale i po celé Evropě bychom našli mnoho. Například stárnoucí tvarované vegetační prvky jsou úzkostlivě udržovány jako cenný originální prvek, zatímco původní kompozice již ztratila na čitelnosti a zejména pravdivosti. Na jedné straně stojí všeobecně sdílená hodnota prezentovat například barokní zahradu v její pravdivé podobě, zatímco ve skutečnosti ji prezentujeme tak, jak by ji zajisté autoři ani uživatelé rozhodně nestrpěli. Přístup k této zahradě je tedy neautentický, je přerušena autenticita výrazu, formy, vzniku, provozu. Pro objektivitu je ale nutno dodat, že je podpořena autenticita stáří a historické proměny.³⁾ Kde je tedy objektivní a kategoričká ne či ano jako nezpochybnitelný a objektivní postoj? Namísto je naopak uvážlivé zhodnocení argumentů pro a proti dobrému výsledku zamýšlené obnovy.⁴⁾

Údržba zahradního díla nabývá podstatnějšího významu, než je tomu u staveb. Údržbu bychom mohli v jistém smyslu přiřadit k ideové substanci díla, protože její nutná nepřetržitá aktivita je součástí života zahradního díla. V některých případech může být dokonce povýšena na jeden ze základních kompozičních principů zahrady – například údržba v japonské zahradě je zároveň její ideovou podstatou – vše, co v zahradě vnímáme, je demonstrací trpělivé práce člověka, který nikam nespěchá, naopak práce je zároveň meditací a spojením zahradního díla s duchovními silami. Bez této dimenze nelze japonskou zahradu pochopit, dokonce by některé její komponenty ztratily smysl.

Rekonstrukce, restituce, či reanimace?

Způsob zásahu do autenticity díla, popřípadě míru jejího ovlivnění nebo přetvoření, vyjadřují různé druhy památkových zásahů. V současné době se většinou jakýkoliv obnovný zásah do památky označuje výrazem rekonstrukce nebo stále častěji oblíbeným termínem revitalizace.⁵⁾ Málokdy ovšem jde o správné pojmenování skutečné podstaty návrhu, nehledě na fakt, že o tyto dvě kategorie většinou vůbec nejde. Právě velká rozma-

nitost vývoje jednotlivých zahrad vyžaduje kombinaci několika metod památkových zásahů. Část díla může projít restitucí (návrat do „původního stavu“ sanací pozdějších nánosů), část reanimací (posun ve funkčnosti i designu díla), některé detaily mohou být zároveň rekonstruovány (doplnění chybějící části „kopií“). Při prezentaci návrhu je účelné používat správné kategorie památkových zásahů, neboť jednoduchými pojmy vyjádříme jeho podstatu a potřebnou obhajobu návrhu. Kdybychom správně pojmenovali obecně pozitivně přijímané obnovy významných historických zahrad, byli bychom překvapeni, kolik kreativních zásahů se v těchto objektech vyskytuje navzdory obecně sdílené představě o jejich exaktní autentické obnově. Tím však není vyjádřeno negativní hodnocení těchto zásahů obecně, jen je opět relativizována představa o objektivním a jediném správném způsobu obnovy památky.⁶⁾

Architektura a jiné stavební prvky zahrady podléhají erozi podstatně pomaleji než vegetační prvky. Také je jednodušší stavební objekty obnovovat a ožивovat jejich plnou účinnost v kompozici zahrady. Vegetační prvky rychle stárnou, ale také jejich vývoj do výsledného účinku může trvat desítky let. V takovém případě může být otázkou, jaké stadium bylo autorem díla považováno za ideální. Příkladem může být solitérní strom v anglické zahradě. Autorovou představou by možná byl zdravý, krásně rostlý jedinec, který by měl být v pozdějším stadiu již odstraněn a nahrazen novým, ale možná by autor byl spokojený i s torzálním, umírajícím stromem v duchu sentimentálního romantismu. Tím je také naznačeno, že odpověď může tkvět právě ve stylových odstínech slohových forem díla, v dokonalém studiu historie jeho vzniku, schopnosti správně interpretovat zjištěné skutečnosti a kreativně rozhodovat při obnovných zásazích. Významná je také skutečnost, že se například autor přírodně krajinářských zahrad nedožije zralého stavu kompozice, kterou ovlivňují další subjektivní zásahy, přírodní síly i nečekané vrtochy osudu. Zahrada je pak výsledkem složitého příběhu, jehož půvab spočívá právě v této anabázi nepředvídatelného výsledku. Kde se pak nachází autenticita takového díla, kterou úporně hájíme na základě domnělé představy, kterou si vytvoříme hodnocením současného stavu objektu a analogicky se školometským výkladem historických slohů? Domnívám se, že autenticita je v tomto případě skryta právě v dynamické proměně zahrady, kterou profesionální krajinář umí kreativně rozvíjet na základě znalostí historických slohů a přiměřeně je uplatnit v zájmu zachování specifické hodnoty daného díla. Může také spočívat právě „jen“ v kontinuitě vývoje kompozice. Rozhodně to není rutinní práce, kterou lze objektivizovat na základě metodických postupů. Takový způsob práce má jen jedinou jistotu, a sice mrtvé dílo, zbavené výrazové autenticity. Vždyť to nejpodstatnější, co je všem „dobrým“ zahradám společné, je hravost, zábava, proměnlivost, lehkost. Bez těchto vlastností je přehnaně vědecky obnovovaná zahrada nesmyslným objektem, ve kterém tato úporná snaha trčí jako sláma z bot.

K sortimentu dřevin

Vraťme se ještě k otázkám používání sortimentu dřevin a bylin při obnově památek zahradního umění. Zakopaný pes tkví v měnícím se sortimentu, v nutnosti používat odolnější kultivary dřevin, na údržbu méně náročné vegetační prvky namísto neúnosně náročných originálních alternativ atd. I v této oblasti by mělo platit používání originálního autentického sortimentu vždy, když je to možné nebo únosné. Zároveň však také platí, že rozhodnout o alternativním řešení je individuální záležitostí daného případu a že významnou roli mají náklady na udržitelnost objektu.

Na příkladu obnovy rozárie lze demonstrovat dva zdánlivě protichůdné přístupy k autenticitě sortimentu růží. Použití původní sortimentu růží při obnově rozárie, nebo sbírku přizpůsobit současným možnostem trhu? Předně, nejspříjemnější je rozárium obnovit jak ve formě, tak v obsahu, tedy i s původním sortimentem růží. Nutno dodat, že samozřejmostí by v tomto případě byla alespoň v podstatných rysech uchovaná hmotná substance zahrady a byla by k dispozici dostatečná archivní dokumentace pro její rehabilitaci. Takto bychom docílili vysoké autenticity zahrady.

Naskytují se však i jiné opodstatněné způsoby obnovy. Rozárium může být především architektonicky hodnot-

né zahradní dílo a sbírka růží má „jen“ zábavný, estetický význam. V takovém případě je možné uvažovat o použití současného sortimentu, především odolných růží s dlouhou dobou květu apod. Další přístup by mohl naopak lpět na sestavení původní sbírky růží, poněvadž ta představuje cennou hodnotu, dokumentující dobový vývoj sortimentu, zatímco architektonická forma zahrady by mohla být zjednodušena nebo vystavěna novodobě – k tomu by však musely být pádné důvody, jako zánik hmotné substance zahrady, nedostatečná dokumentace k její rekonstrukci nebo restituci.

Na okomentovaných obrazových přílohách je demonstrována rozmanitost přístupů k údržbě a obnově památek zahradního umění. Ochrana historických zahrad představuje kromě uplatňování legislativně podepřeného boje o zachování památky také nikdy nekončící proces údržby a obnovných zásahů. Je to zajisté vysoce kreativní činnost, kterou nelze uskutečňovat rigidním uplatňováním metodických postupů a vzorců. Je to tím, že zacházíme s dílem, které nevzniklo na půdorysu metodik a schémat, ale jako individuální, umělecký, kreativní produkt zahradního génia a až do doby institucionalizované ochrany nikdy nebylo takto ovlivňováno, ale naopak se rozvíjelo pro radost a reprezentaci majitele. Nezapomínejme, že i tato tvůrčí síla je součástí autenticity zahrady.

Vrtbovská zahrada, skvost evropského formátu, byla v roce 1998 otevřena po pečlivé rehabilitaci. Jedinečná památka, kde je na místě vrcholná pozornost a drahá péče. Její autentičnost je mimořádně vysoká i přes skutečnost, že zahradní dekor není doložen zachovalou dokumentací. Součástí kompozice je pražské panorama, které si uchovalo také vysokou míru autentičnosti. Bohužel dvojice zeravů v hlavní ose je pozůstatkem předešlé nevhodné úpravy zahrady a výrazně narušuje autenticitu výrazu i formy zahrady. S ohledem na význam zahrady je to nepatřičný ústupek.

Vila Medici ve svazích Fiesolských hor nad Florencií je perlou renesance. Přestože prodělala několik úprav v průběhu historie, architektonický rámeček je natolik silný, že ji lze označit za poměrně autentickou renesanční zahradu, i když o zahradním detailu by se dalo polemizovat. Ani architektura nezůstala bez úprav a doplňků. Torza dvou pavlovníí jsou sice pozůstatkem anglikanizace zahrady z 19. století, jejich hodnota stárí a malebnost převážila nad čistotou formy, ale v tomto případě je to ústupek čitelný a smysluplný.

Použitá literatura

Girsa, V.: Památková restituce nebo soudobé transformace, in Sborník Historické zahrady, parky a sady, Agentura Bonus, Praha, 2001

Horyna, M.: Organizace a systémy památkové péče v některých zemích EU, in Aktuality ČKA, 2007

Hunt, J. D.: The Picturesque Garden in Europe, Thames and Hudson Ltd, London, 2002

Koupal, V.: Evidence a dokumentace památek zahradního umění jako východisko principu obnovy,

In Sborník Historické zahrady, parky a sady, Agentura Bonus, Praha, 2001

Kroupa, P.: Čas a autenticita památky, in Zprávy památkové péče ročník 64, 5/2004

Kuča, O.: Zdeněk Wirth a renovace historických zahrad, in Sborník Úloha tvůrčích osobností při rekonstrukcích historických zahrad, Praha, 1996

Novák, Z.: Respektujeme v zahradách umělce předchozích generací? In Sborník Historické zahrady, Kroměříž, 2011

Mosser, M., Teyssot, G.: The History of Garden Design, Thames and Hudson, London, 1991

Olšan, J.: Zahradní a krajinářská tvorba ve vztahu k památkové péči – konfrontace oborových přístupů, in Sborník Umění spolupráce, Luhačovice, 2000

Pacáková, B.: Specifičnost historických zahrad a parků a jejich projevy v teorii a praxi, in Sborník Historické zahrady, parky a kulturní krajina – Severní Čechy, Agentura Bonus, Praha, 2003

Pavlík, M.: Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek, ČVÚT Praha, 1998

Petrů, J.: Zahradní tvorba a památková péče – od teorie k praxi, in Zahrada-park-krajina, 4/2003

Petrů, J.: Péče o památky zahradního umění a jejich interpretace, in Sborník Historické zahrady, parky a sady, Agentura Bonus, Praha, 2001

Petrů, J.: Duchovní a umělecký potenciál zahradního umění, Sborník Potenciál v zahradní a krajinářské tvorbě, Luhačovice, 2001

Castle Harewood je velkolepou anglickou zahradou, doplněnou v duchu reptonovského návratu dekorativních zahrad kolem sídla jako vsazeného šperku a silného kontrastu do přírodního rámce krajinářského areálu. Moderní plastika Orfea od Astrid Zidower, instalovaná v roce 1984, je krásnou ukázkou pokračujícího autentického vývoje zahrady. Nádherná socha ve své symbolice rozvíjí kontrast mezi iluzivní přírodou a lidským výtvozem. Orfeus, nesoucí na roztažených pažích leoparda, je jako pán světa i jako modulator velkolepého díla... Jak bychom posoudili tento odvážný počin vložit do bazénu s původní fontánou tak silný prvek, který ovládne původní zahradní kompozici?

Vila D'Este, velkolepá italská barokní zahrada, která v době silné anglikanizace neztratila nic podstatného z unikátní dispozice. Naopak, paradoxně se zde vytvořila symbióza dvou stylů. Bude zajisté velkým úkolem při obnově zahrady rozhodnout, zda bude prospěšné očistit barokní koncept od pozdějších nánosů, nebo respektovat to, co v zahradách podobného významu je většinou na obtíž. Je to příklad, že je nutné posuzovat každý případ individuálně. Volné koruny stromů na strmých terasách zde vytvořily unikátní atmosféru, aniž by ubíraly na čitelnosti geometrické matrice. Jak by vypadala Alej sta fontán, kdybychom ji očistili od bujné zeleně kapradí a řas a odstranili všudypřítomné stromové? Úpravu bychom mohli obhajovat snahou o návrat k větší autenticitě barokní zahrady...

Zahrada skotského Castle Drummond je ukázkou zdánlivě autentického pokračování tradice „topiary“ prvků v zahradě. Ve skutečnosti se údržba vymkla sebereflexi a způsobila naprostý rozpad původní kompozice. Pravděpodobně by se našli zastánci (jistě místní zahradníci, možná i odborníci), kteří by mohli obhajovat jednotlivé „artefakty“ hodnotou stáří nebo historickou pravdivostí. Má ovšem smysl v zemi, která je kolébkou anglické zahrady a majitelkou obrovského množství nádherných zahrad, udržovat tento nevкус nebo nesmysl, být by měl jistou historickou autenticitu?